

keréknyomok

2008/NYÁR ORIENTALISZTIKAI ÉS BUDDHOLÓGIAI FOLYÓIRAT

Tartalom

BEVEZETŐ

RUZSA FERENC

Couleur locale 3

TANULMÁNYOK, FORDÍTÁSOK

HAMAR IMRE

A Yogācāra filozófia hatása
az Avatamsaka-sūtrában
és kínai értelmezéseiben 5

KÓSA GÁBOR

A három bölcs visszatérése –
Buddha, Konfuciusz és
Mānī alakja a Huahujingben 25
(*Buddho-Manichaica IV.*)

KALMÁR ÉVA

Mulian pokoljárásának története
a kínai helyi színhátékban 39

SZATHMÁRI BOTOND

A tibeti *csham* tánc 49

SZILÁGYI ZSOLT

A buddhista egyház
a modern mongol
társadalomban 60

MAJER ZSUZSA

TELEKI KRISZTINA
Kolostorok
régén és ma 74
a mongol vidéken

BARTA ZSOLT

Buddhista elmek 89
a mongol tűzkultuszban

SUMMARIES IN ENGLISH 102

SZATHMÁRI BOTOND

A tibeti csham tánc

A jelen cikk megírását egy 1993-as mongóliai és egy 1998-as Keylong-völgyben (Észak-India tibetiek lakta területén fekszik) látott *csham* tánc inspirálta. Ez a rítus a tibeti buddhizmusban nagy jelentőséggel bír, s igen összetett és látványos jelenség, ami arra készítetett, hogy összefoglaljam magyarul a *csham* lényegét, mivel ez máig sem született meg a hazai szakirodalomban. E rítus eredetét tekintve mélyen a prebuddhista tibeti kultúrában gyökerezik, a samanisztikus rétegre azonban rárakódott a buddhizmus filozofikus értelmezése, s e kettősség teszi izgalmassá a *cshamot*. A tanulmány a táncról és a résztvevők bemutatása után tárgyalja a legjellegzetesebb kelléket, a maszkot, majd a szereplők ruházatát. A zenei kíséret és a hangszerpark leírása után bemutatja a legfontosabb meghívandó istenségeket és démonokat, a rítus lefolyását és dramaturgiáját. Végül megemlíti a *csham* tánc legismertebb történeteit. A *csham* Tibeten kívül elsősorban Mongóliában élő hagyomány, de napjainkban az emigrált szerzetesek bemutatják a nyugati világ számára is. Magyarországon egy alkalommal láthattunk már *cshamot*, és az idei, 2008-as év őszén ismét lesz rá lehetőségünk, és nem árt, ha tudjuk, mi is zajlik a szemünk előtt.

„Testből, melynek nyűge átok,
nyílnak testetlen virágok,
és az iszapos húson látod
felragyogni a valóságot.”
Weöres Sándor: A tánc

A vadzsrajána buddhizmus egyik legfontosabb és legnépszerűbb szezonális rítusa a *csham* (t: 'chams). A szó tibeti nyelven táncot jelent, azonban a világi táncra egy másik kifejezést, a *kart* (t: gar) használják. A tánc, mint minden művészi megnyilatkozás, szakrális eredetű. A tánc szakralitása világsszerte abban áll, hogy a mozgás révén e rítus résztvevői kapcsolatba kerülnek a természetfelettil, amelynek szolgálatába szegődve a földi világban képesek a magasabb erők megjelenítésére. Minden rítus alapvető mozzanata, hogy általa az emberek kapcsolatba kerülnek a szenttel. A tánc feltehetően már az emberiség születésekor jelen volt, amire a csimpánzok esőtáncá kapcsán is következtethetünk. A történelem hajnalán, amikor az emberek keresték a kapcsolatot a világgal, közben rendre megtapasztalták a tremendumot (rettentő, iszonyú), a horrendumot (borzasztó, tiszteletre méltó) és a fascinansot (lenyűgöző) azaz a szentet, ahogyan ezt Rudolf Otto megfogalmazta.¹ Ezek az erők az emberekben spontán mozgásokat eredményeztek, amit ritmusos zenével fokoztak, ahogyan ezt ma is tapasztalják az etnológusok a sámánoknál. Ezek a spontán rituális mozgások elvezettek a koreografált áthagyományozódó táncokhoz. Ez utóbbi csak akkor jöhetett létre, ha a mozgás elemeinek külön-külön szimbolikus

¹ Otto 1997: 23–28.

tartalmakat és mágikus erőt tulajdonítottak. A táncban, éppen úgy, mint a többi szakrális tevékenységben, a résztvevő énje időlegesen felszámolódik, Eckhart mester szavával szólva: akaratan szegénnyé válik², így megnyitja az utat a transzcendencia számára, azaz belép a szent, az isteni; a táncos azonosul a megidézett istenséggel. A szakrális tánc tehát áldozati rítus is, amely során az egyén odaadja magát a magasabb erőknek. A buddhista értelmezésben a tánc során a táncosba belépő erő nem valamiféle transzcendens dimenzióból tör be, az nem más, mint az emberi személyiség egy koncentrált aspektusa, a buddha-természet egyik-másik oldala.

A fekete-kalaposok tánca 1998. Sasul-kolostor (Észak-India), a szerző felvétele.

A tánc Tibetben kiemelten rituális értékű. A helyi hagyományok szerint a buddhizmus előtti időkben, különösen a császárok beavatásakor meghatározó szerepet játszott. A trónt elfoglaló császárnak a nép előtt rituális táncot kellett bemutatnia, amely során a *ngadakot* (t: *mn̄ga'-bdag*), a természetfölötti erőt jelenítette meg úgy, hogy azzal saját személyében azonosult. Csak e képessége révén válhatott császárrá, hiszen az elkövetkezendő időben, a kozmikus erők segítségével neki kellett fenntartania a társadalmi rendet. A tánc ilyenformán az égi erők és a földi rend összekapcsolása. A *bönben* (t: *bon*) az uralkodói táncrituálékat vezető személyt Nebesky-Wojkowitz szerint „főszámánnak” nevezték.³ Mindezek a mozzanatok ugyanarra a világképre épülnek, mint a szibériai sámánok révülési táncai. A beavató extázisa során a sámán is arról tesz tanúbizonyságot, hogy képes megidézni, és akarata révén a közösség szolgálatába állítani a természetfeletti erőket. A révülő táncost vagy sámánt egy sajátos erő irányítja vagy vezeti,

2 Eckhart 1993: 32.

3 Nebesky-Wojkowitz 1976: 1.

ezt az erőt a *bön* vagy sámáni világkép külsőnek, a buddhista belsőnek tekinti. A *bön* vallás szerint *Senrap Mivo* (t: *gShen-rab Mi-bo, sTon-pa gShen-rab Mi-bo-che*), a vallás alapítója tanította meg az embereknek a táncrituálékát. A *bön* táncritusok ideje a téli és a nyári napfordulóra esett, ami utal a rítusok mezőgazdasági szerepére; lehet, hogy ezek eredetileg termékenységi rítusok voltak. A prebuddhista táncoknak ez utóbbi típusát az állatok szaporulatáért vagy a gabona bő terméséért mutattak be. A *bön* táncok másik fontos feladata, hogy azok a különféle démonok kiengesztelésére és a szellemek jóindulatának elnyerésére irányultak. Ezek ugyancsak a szamanizmussal való rokonságot hangsúlyozzák. A *bön* táncok központi istensége *Macszen Pomra* (t: *rMa-chen sPom-ra*). A régi *bön* táncrituálék közül a *Takmar csham* (t: *sTag-dmar 'chams* = Vörös tigris tánca) és a *Tekar csham* (t: *'Dre-dkar 'chams* = Fehér démon tánca) neve őrződött meg.⁴

A tibeti buddhizmus átveszi és tovább gazdagítja az ősi *bön* táncrituálét, bár a legkorábbi megjelenése a *kagyüipa* (t: *bka'-rgyud-pa*) rendnél, még inkább rontó-mágia szerepkörben ismeretes. A szakrális tánc a tantra szellemiségének megfelelően éppen úgy mágikus erővel bír, mint a *mantra* (skt: *mantra*, t: *sngags*) vagy a *mandala* (skt: *maṇḍala*, t: *dkyil-'khor*). A tantrikus buddhizmusban a *csham* tárgya már nem pusztán a szellemek uralása és legyőzése, hanem azok megtérítése, valamint a *bön* papok legyőzése, azaz a jó és a rossz harca. Ennyiben a tibeti *csham* rituálé rokonságot mutat az emberiség jó néhány nagy kultúrájával, hiszen általános gyakorlat, hogy az újévi vagy más nagy szezonális rítusok tartalma nem más, mint a jó és a rossz, fény és árnyék küzdelme. Az északi féltekén az újév során a fény felülkerekedik a sötétségen, és újra meg újra lehetővé teszi az élet kibontakozását. A buddhisták értelmezésében ők maguk képviselik a jót, míg a *bön* papok a rosszat, ahogyan hasonló a tárgya a hinduk újévi ünnepének is. Tibetben a tánc a buddhizmus érkezésekor teljes mértékben őrizte a szakralitását, így tudott meghatározó részévé válni a tibeti buddhizmusnak, annak ellenére, hogy annak idején a Buddha tiltotta a szerzeteseinek a táncokban való részvételt. Mindez természetesen a világi zenés-táncos szórakozásokra vonatkozott. A *csham*, amely évente egyszer kerül megrendezésre a kolostorokban, a kozmikus rend helyreállítását, vagy ahogy Eliade nyomán mondhatjuk, a teremtés megújítását célozza.⁵ A *csham* rítus keretén belül beszélhetünk haragvó (t: *drag-po*) és békés (t: *zhi-po*) *csham*ról. A *csham* Ázsiában mindenütt elterjedt, ahol a tibeti buddhizmust gyakorolják, elsősorban Mongóliában.⁶

Fekete-kalapos tánc, 1998. Sasul-kolostor (Észak-India), a szerző felvétele.

⁴ Nebesky-Woykowitz 1947: 6.

⁵ Eliade 1987: 79–80.

⁶ Lásd: Majer 2008: 37–62.

A *csham* a tibeti buddhizmusban egy dramatikus maszkját, amelynek formáját részben a szájhagyomány, részben a *cshamjigek* (t: 'cham-yig = táncszöveg, vagy 'cham-dpe = tánckönyv) őrzik. Ezek közlik a szertartás forgatókönyvét és a hozzá tartozó zenei kíséret „kottáját”. A *csham*ban előadott „történetek” keletkezésük óta alig változtak. Valaha e szövegek szerzői az adott eseményeket az álmaikban megjelenő képek szerint írták meg.⁷ A különböző buddhista rendek egymástól eltérő tartalmakat jelenítenek meg a *csham*ban, azonban mindnél közös elem az ellenséges erők legyőzése. Mindez jól érzékelteti, hogy buddhizmus tibeti felvétele mennyi nehézség közepette valósult meg. Minden táncverzióban egy buddhista istenség játssza a központi szerepet, de rajta kívül megjelennek más istenségek is, valamint a rend alapítói, esetleg híres lámák. A *csham* táncok formanyelve a különböző rendi hagyományokban szinte teljesen azonos. A buddhista *csham* eseménysora a kolostorok udvarán több napos ünnepség keretében zajlik, ahová a környék lakói messze földről elzarándokolnak. A *csham*-tánc ideje újévre, napfordulókra esik, vagy más nagy buddhista ünnepekhez kapcsolódik, leginkább a Buddha megvilágosodásának és halálának napjához (p: *vesākha*, skt: *vaiśākha*, ami a mi nap-tárunk szerint, május végére vagy június elejére esik.). *Congkapa* (1357–1419) vallási reformja során, 1409-ben megteremtette a *mönlamot* (t: *smon-lam chen-mo*), az újévi fesztivált, ami a február közepi teliholdkor zajlik.⁸ Ennek középpontjába a *csham* rítust állította, melynek tartalma a buddhizmus győzelme a gonosz erők felett. *Ngavang Lopszang Gyaco* (*Ngag-dbang bLo-bzang rGya-mtsho*) (1617–1682), az 5. Dalai Láma tevékenysége óta, a Lhaszában zajló újévi imaünnep lett Tibet legjelentősebb ünnepe. A *nyingmapa* (t: *nying-ma-pa*) és a *kagyüpa* rendnél általános, hogy *Padmasambhava* (t: *Pad-ma 'byung-gnas*, *Pad-ma sam-bha-wa Gu-ru rin-po-che* vagy *Sangs-rgyas gnyis-pa*, skt: *Padmasambhava*) (VIII. sz.) születésnapjának tiszteletére rendezik a táncot, ami a nyár derekára esik. Ma sok helyen a jelenlegi dalai láma, *Tendzin Gyaco* (t: *rTen-'dzin rGya-mtsho*) születésnapján, július 6-án rendezik meg a *cshamot*. A turizmus hatására sok *ladaki* (t: *La-dvags*) kolostorban az egykori téli időszakból a *csham* átkerült nyárra. A tánc a hagyomány szerint napfelkelte után néhány órával a kolostor főtemploma előtti vagy melletti téren, a szabadban zajlik. Ma a misztériumtánc nem ritkán délután kezdődik. A táncter környékén sátrakat állítanak a magas rangú vendégek számára. Gyakran a zenekar is egy sátor alatt foglal helyet. Ladakban a helyi főláma (Ladak élő buddhája) csak ebből az alkalomból mutatkozik a nyilvánosság előtt, így csak ekkor látható a nép számára. Ő a kolostor valamely erkélyén foglal helyet. Ez alkalomból a templomok külső falára óriási *thankákat* (t: *thang-ka*), tekercsképeket helyeznek. A legnagyobb *thanka*, amit 1682-ben, az V. Dalai Láma halálakor készítettek, 55×46 méteres volt.

A kör alakú táncter közepén egy, esetleg két oszlop van felállítva, amely körül a buddhista *csham* során az óramutató járásával megegyezően zajlik a tánc. A táncosok lépéseikkel két koncentrikus körben (t: 'chams-skor *dang-pa* és 'chams-skor *gnyis-pa*) egy mandalát rajzolnak ki., amit több kolostorban a szerzetesek a tánc előtt liszttel vagy krétával megrajzolnak. A központi oszlop bizonyos tekintetben emlékeztet a sámánok világfájára, vagy a hindu kozmoszfelfogás *Szuméru* hegyére, hiszen az oszlopok a rítus során a világ tengelyét, közepét szimbolizálják. Az oszlop előtt egy négyszögletes köemelvénny áll; ez a rítus áldozati oltára, ide helyezik a különféle felajánlásokat és a rituális eszközöket. Az oszlopon öt különböző színű selyemszalag

7 Nebesky-Woykowitz 1976: 65.

8 Uhlig 1995: 65.

található, melyek az öt meditációs (skt: *dhyāni*) buddha családot szimbolizálják. Ezekre a megjelenítendő istenségek gyökérszótagjai (skt: *bīja-mantra*) vannak nyomtatva. A tánc tér mellett található a zenekar számára épített fedett hely, ahol gyakran ott áll a rendalapító trónja, amely fölé a tánc idejére az ő *thankáját* szokták kifüggeszteni.

A *csham* rítus résztvevőinek jó része felszentelt szerzetes, *kelong* (t: *dhe-slong*), vagy szerzetesjelölt, *kecul* (t: *dge-tshul*). Azonban előfordul, hogy laikusokat is szerepeltetnek, akik kardtáncosokat vagy tréfacsinálókat alakítanak. Az archaikus színházi tradíciókkal megegyezően itt is csak férfiak léphetnek a színpadra, akárcsak a görög vagy japán színpadon. Mindig a megtestesítendő istenség rangja határozza meg, hogy ki alakíthatja azt, a magas rangúakat csak az idős főlámák testesíthetik meg, akik mélyen ismerik a *csham* misztikus hátterét. A fekete kalapos *bönpókát* vagy tantrikus mestereket is csak az egyházi méltóságok alakíthatják. Az istenek kíséretét az átlagos szerzetesek, a csontváz-táncosokat pedig a novíciusok jelenítik meg. A résztvevők az ünnepség előtt egy héttel tanulmányozni kezdik a tánc előírásait, a lámák pedig az általuk megtestesítendő istenségeken meditálnak. A gyakorlás mindig a legnagyobb titokban zajlik, még a kolostor többi lámája sem láthatja a próbákat. A jelmezeket a két *csham* közötti időben elzárják az illetéktelen tekintetek elől. Ez utóbbi mozzanat párhuzamba állítható a legtöbb törzsi maszktáncsal, amelyeknél év közben ugyanígy szigorúan elzárva tartják a rituális maszkokat (pl. pápuáknál).⁹ A *csham* előtti időszakban szigorodnak az étkezési előírások, a jelöltek nem ehetnek fokhagymát, hagymát. A felkészülő laikusok pedig ezen idő alatt nem élhetnek szexuális életet. A tánc során mindig van egy vagy több civil ruhás, botos rendfenn tartó, aki arra vigyáz, hogy a közönség meg ne sértse a szakrális szabályokat. Napjainkban, amikor sok turista is megnézi az eseményeket, leginkább őket rendszabályozzák.

A maszkokat (t: *'bag*) a lámák maguk készítik fából, papírmásból vagy agyagmintába helyezett, enyvébe mártogatott szövetsíkokból, ritkán rézből.¹⁰ Egyes haragvó istenek jakszőr haját is kapnak. Ezután kifestik az arcukat, majd a tánc előtt felszentelik a maszkokat úgy, hogy mágikus erejű mantrákat mormolva rizst szórnak az álarcra. A *csham* maszkok a buddhista ikonográfiának megfelelően ábrázolják az adott istenséget. A haragvó istenségeket ábrázoló maszkok mindig szélsőséges indulatokat fejeznek ki, így a buddhizmusban járatlan laikusok számára is beszédesebbek. A haragvó istenségek maszkjain emberi koponyából álló korona van, az istenségek rangját, azaz erejét a koponyák száma jelzi, ami lehet egy, három és öt. A másik fontos jellegzetessége e maszkoknak a homlok közepén található harmadik szem. A békés istenségek maszkjain arany buddha-korona látható. Minél régebbi egy maszk, annál nagyobb a mágikus ereje, hiszen minden előadás során beleköltözik a megjelenítendő istenség, s annak ereje akumulálódik a maszkban. Az ilyen nagyon régi maszkokat általában a szentélyek falára akasztják, mint tiszteleti tárgyat. Lhaszában a *Palden Lhamo* (t: *dPal-ldan lHa-mo*, skt: *Śrīdevī*) régi nagybecsű kőmaszkját a 10. hónap 14. napján körbehordozzák a *Csokang* (t: *Jo-khang*) kolostor körül, oly módon, hogy felerősítik egy felöltötött favázra. A vázba bebújva pedig egy szerzetes lépked. A *csham* álarc kb. háromszor akkora, mint az emberi fej, ezért a lámák annak a száján vagy orrlyukán látnak ki. Ezek a maszkok igen nehezek és kemények, ezért a táncosok a fejükre kendőt kötnek, és arra veszik rá a maszkot. Amikor a láma magára ölti a maszkot, annak mágikus ereje

⁹ Lásd: Paul Schlecht és Volker Schneider: „Engini. Tűztáncosok a Gazella-félszigeten” című

dokumentumfilmjét. 1982.

¹⁰ Forman – Rinschen 1967

révén mintegy megszállja őt az adott istenség, így e pillanattól kezdve a közösség szemében ő már nem közönséges emberi lény, hanem a megjelenítendő istenség. A tánc idején kívüli időszakban a maszkokat a kolostorok erre kijelölt titkos termeiben tartják.

A táncosok ruhája brokátból vagy selyemből készült hosszú ujjú kaftán, amit a szerzetesi ruhára vesznek fel. A ruházat a megjelenítendő istenségtől függően sok buddhista szimbólumot hordoz. Pl.: tükör (t: *me-long*), tankerék (t: *'khor-lo*), koponya (t: *ka-li*), szem (t: *mig*). A ruhán csont (t: *rus-rgyan*, skt: *sanmudrā*) vagy fagolyófüzerek és selyemszalagok lóghatnak. A *csham* ruházata erősen hasonlít néhány szibériai nép sámánöltözékére, azonban van két szembeötlő különbség: a táncruha rendkívül színgazdag, míg a sámánoké nem, másfelől a sámán lógói zörgő anyagból készülnek, a *csham* ruháé viszont nem. A *csham*-táncosok általában felkunkorodó orrú csizmát vagy ötujjas lábtyűszerű papucsot viselnek, olykor mezítláb vannak (például a melegebb klímájú Bhutánban). A táncosok a kezeikben a megjelenítendő istenség legfontosabb attribútumait tartják, ha nem, akkor a leggyakrabban *yama-mudrāt* mutatják, mivel Jama (skt. *Yama*) a halál istensége.

A zenekar tagjai egyszerű szerzetesi ruhát viselnek, a tánc előtt hangszereiken játszva, háromszor megkerülik az oszlopokat, majd elfoglalják helyüket a táncter valamely oldalán, ahol általában található egy számukra kialakított fedett rész. Hangszereiket, kottáikat és teáscsészéi-

Szerzetesek fúvós hangszerral a *csham* szertartás előkészületei közben, 1998. Sasul-kolostor (Észak-India), a szerző felvétele.

ket kis asztalokra helyezik. A nagyobb kolostorban előfordul, hogy a zenekar tagjai több sorban foglalnak helyet úgy, hogy elöl a dobosok, mögöttük pedig a fúvósok ülnek. Az is előfordul, magam ilyet láttam, hogy a hosszú trombitások külön, a többi zenésszel szemben lévő oldalon foglaltak helyet. A zenekar vezetője a *rölpön* (t: *rol-dpon*), a zenemester, aki felelős a tánc zenei

kíséretéért. Ő cintányért, esetleg a dobot ütve vezeti a zenekar többi tagját.¹¹ A legfontosabb hangszereik: a *tungcsen* (t: *dung-chen* = hosszú trombita), a *gyaling* (t: *rgya-ling* = tibeti oboa), a *tungkar* (t: *dung-dkar* = kagylókürt), a *ngacsén* (t: *nga-chen* = nagydob), a *rölmo* (t: *rol-mo* = cintányér) és a *tamaru* (t: *da-ma-ru* = koponyadob). A tungcseneket speciális állványokra helyezik, vagy fiatal szerzetesek a vállukkal támasztják alá.¹²

A *csham* rítusa előtt a kolostor nagy mágusai időjárás-varázslás révén biztosítják a jó időt az elkövetkező napokra. Ez a mozzanat samanista örökségre utal. A táncban szereplő szerzetesek a tánc napja előtti héten speciális felkészítő meditációt (t: *blo-bzung*) végeznek, amelynek legfőbb eleme a megismerendő istenséggel való azonosulás tantrikus gyakorlata (t: *bdag-bskyed*, skt: *āveśa*). Ennek eredményeként a táncos magára veszi az adott istenség lelki állapotát. A *csham* tánc ezen misztikus dimenziója a tantrikus buddhizmus istenség-jóga gyakorlata mentén érthető csak meg, amelynek a lényege, hogy a gyakorló meditációja során azonosul egy választott istenséggel.¹³ A *cshamban* szereplő szerzeteseknek nem eljátszaniuk kell az adott istent, hanem meg kell hívniuk és teljes mértékben azonosulniuk vele. Az istenség-jóga arra az alapvető felismerésre épül, hogy az összes isten alaptulajdonsága megtalálható bennünk. A *tantra* (t: *rgyud*, skt: *tantra*) szerint az ember azzá válik, amit imaginál. A *cshamban* szereplő szerzetesek a tánc során többféle síkon képzelik el és jelenítik meg az adott istenséget. A felkészítő meditáció során a táncosnak be kell látnia a tiszta fény (t: *gal-ba*), az üresség (t: *stong-pa*) és a nem ragaszkodás (t: *'dzin-pa med-pa*) tanításait.

A táncosok gyakran a templomot használják öltözőül, máskor egy erre a célra felállított sátorból jönnek ki egyenként a táncterre. Öltözködésük is pontos előírások szerint történik. A táncosok a táncrendnek megfelelő kis csoportokban lépnek a táncterre, a kolostor udvarára, ezt megelőzően elmondják az arany-imát (t: *gser-skyems*). A *csham* táncosok a színre lépés előtt a helyszellemeknek (t: *gzhi-bdag*) áldozatként egy kis árpaliszttal megszórt sört lötytyintenek a földre, majd felajánlást tesznek a buddhista istenségeknek és a terület védőisteneinek (t: *yul-lha*). A táncosoknak meg kell szerezni még a dákinék erejét is (t: *mkha'-'gro rnam-dpa' bskyed-par bya-ba*). A résztvevők összegyűjtik a fogadalmukat megszegők életerejét (t: *dam-nyams-kyi bla-'gugs-par bya-ba*), ez a fekete mágiának minősülő cselekmény egyértelművé teszi a *csham* prebuddhista, samanisztikus eredetét. Nebesky-Woykowitz leírja, hogy ezután egy kiválasztott démont (t: *bsgral*) áldoznak föl a tánc eredményessége érdekében, ami szintén a rítus buddhizmus előtti eredetét bizonyítja.¹⁴ Ezután összeszorított fogaik közt titkos mantrákat recitálnak.

A rítus technikai oldalát a *cshampön* (t: *'chams-dpon*), a táncmester irányítja, ő ügyel arra, hogy minden a tánckönyvek szerint folyjon le. Ha kell, megigazítja a táncosok ruháit, és éberen figyel, hogy minden a forgatókönyv szerint zajlik-e. Az egész szertartást a *dordzse-löpön* (t: *rdo-rje slob-dpon*), a „Gyémánt Mester” vezeti, aki a táncörön kívül, rejtve, általában a kolostor erkélyén foglal helyet. Ő felel a rítus spirituális zavartalanságáért, és ennek érdekében mantráival segíti a színen megidézett istenségek megjelenését. Ezt a feladatot általában a kolostor apátja látja el.

A *csham* rítusok tartalmát a tibeti legendák képezik, amelyeknek mindig valamely istenség áll a középpontjában. Ez utóbbi rendenként más és más, tehát minden irányzatnak meg-

11 Nebesky-Woykowitz 1976: 69.

12 Scheidegger 1988

13 Vajramala 1996: 22–25.

14 Nebesky-Woykowitz 1998: 102.

van a maga sajátos tánca. A nyingmapáknál *Padmaszambhava* különböző megnyilvánulásai, a *dzogcsen* (t: *rdzogs-chen-pa*) gyakorlók esetében *Kesar* (t: *Ge-sar*)¹⁵, a kagyüpáknál *Mahākāla* (t: *Nag-po chen-po* vagy *mGon-po Nag-po* skt: *Mahākāla*) különböző formái, a szakjapáknál (t: *a-skya-pa*) *Vadzsrakīla* (t: *rDo-rje Phur-ba*, skt: *Vajrakīla*) vagy *Mahākāla*, míg a gelukpáknál (t: *dge-lugs-pa*) valamely tankirály, mint például *Jama* (t: *gShin-rje*, skt: *Yama*) vagy *Kálacsakra* (t: *Dus-kyi 'Khor-lo*, skt: *Kālacakra*), esetleg *Vadzsrápáni* (t: *Phyag-na rDo-rje*, skt: *Vajrapāni*) köré szerveződik a tánc. A leggyakrabban megjelenített történet a buddhizmus tibeti gyözelme a bön vallás felett. Ennek jegyében elsősorban *Padmaszambhava*nak a helyi démonokkal és a bön varázslókkal folytatott küzdelmét adják elő. A buddhista térítők a hagyomány szerint pusztán a szellemük erejével győzedelmeskedtek a helyi hit felett. A győztes szerzetesek megígértették a démonokkal, hogy minden évben egyszer eljönnek és megszállják a lámákat. Eliade éppen erre a mozzanatra hívja fel a figyelmet, amikor így fogalmaz: a rítus az isteni lények, mitikus ősök tetteinek újra-átélése. Nagyon gyakori tánc-történet Langdarma (t: *gLang-dar-ma*) (ur. 836–842), a démonok által megszállt buddhistaüldöző császár megölésének a legendája. A kagyü hagyományban igen népszerű *Milarepa* (t: *rJe-btsun Mi-la-ras-pa*) (1052–1135) története. A fentiekén kívül számos egyéb témája is lehet a *csham* rítusnak.

Mahākāla tánca, 1998. Sasul-kolostor (Észak-India), a szerző felvétele.

A *csham* tánc legfontosabb szereplői a nagy hatalmú haragvó istenségek és kísérőik, leginkább a Tanvédők (t: *chos-skyong*, skt: *dharmapāla*) csoportja.¹⁶ Közülük az öt magasabb rangú szinte minden táncjátékban megjelenik, nevezetesen *Mahākāla* (t: *Nag-po chen-po* vagy *mGon-po Nag-po* skt: *Mahākāla*), *Vaśravana* (t: *rNam-thos-sras*, *Ngal-bsos-po* vagy *Ku-be-ra*, skt: *Vaiśravaṇa* vagy *Kubera*), *Jama* (t: *gShin-rje*, *gShin-rje Chos-kyi rGyal-po*, skt: *Yama*, *Yama Dharmarāja*), *Śrīdevī* (t: *dPal-ldan lHa-mo*, skt: *Śrīdevī*), *Csamszing* vagy *Bekce* (t: *lCam-sring* vagy *Beg-tse*).

Népszerűek a szarvas-fejű táncosok, akiknek agancsa között drágakő van, és maszkjukat szalagok díszítik. Gyakorta az ő feladatuk az áldozati tésztából szétdarabolása, akárcsak a fekete kalaposoké (t: *zhwa-nag*), akik rendre a *csham* csúcspontján érkeznek a színtérre. Ők a bön mágusokat szimbolizálják. Széles karimájú fekete kalapot

viselnek, amely alatt jakször- vagy emberi hajfonatot (t: *drag-po* vagy *dbang-po*) viselnek, amelyet a tantrikus gyakorlatokra való felhatalmazáskor adnak. Ruházatuk nélkülözhetetlen eleme a mellükön viselt tükör (t: *me-long*, skt: *ādarśa*), amely eredetét tekintve a belső-ázsiai sámáno-

15 Nebesky-Woykowitz 1976: 66.

16 Nebesky-Woykowitz 1998: 3–21.

kéra nyúlik vissza, de ilyet viselnek a tibeti buddhista órákulumok is. A tánc népszerű figurái a különféle csontváltáncosok, a *csitipatik* (t: *dur-khrod bdag-po*, skt: *citipati*), akik *Jama* vagy *Szridévi* kíséretéhez tartoznak. Három csoportjuk ismeretes: a temető urai (t: *dur-bdag*), a *thöko karilok* (t: *thod-kho dkar-ril*), és a *csukák* (t: *dbyug-kha*). Az ő szerepük többek között a nézők közé szaladozva azokat rémisztgetni, azaz figyelmeztetni őket, hogy mindannyian halandók vagyunk. Másfelől ők hozzák be az áldozati tésztafigurát, egy félig nyitott, háromszög alakú kis dobozban, amit egy piros szegélyes fehér terítőre helyeznek az oltár elé. Szerepelnek még alacsonyabb rangú halál szellemek (t: *ging*), amelyek a *bönből* kerültek a buddhizmusba, ők is *Jama* kíséretéhez tartoznak, valamint hegyistenségek. A *Kjepák* (t: *skyes-pa*) a harcosok csoportját képezik, akik nem viselnek maszkot, és valamely isten kíséretéhez tartoznak; feladatuk a gonosz erők elpusztítása. Szerepelhetnek még a férfi vagy női alakú hősök (t: *dpa'-bo*) zöld maszkban, háromszög zászlókkal. A mongol *csham* népszerű alakjai közé tartozik még *Tyhung ta* (t: *Khyung da*, mKha'-lding, skt: *Garuda*), a Szarvas Napmadár; *Csagan Ebügen* (m: Čayan Ebügen, t: sGam-po dKar-po vagy rGan-po dKar-po), a Fehér Apó és természetesen *Erlik kán* (m: *Erlig*, régi *Erklig*), az alvilág ura, akit az ind *Jamával* azonosítanak.¹⁷ Buddhákat vagy *bódhiszattvákat* igen ritkán láthatunk a *cshamban*.

A különböző istenségcsoportok 30–40 percig járják táncukat. A táncosok mozgásukkal uralmuk alá hajtják azokat a területeket és égi szférákat, amelyek felett a *csham* főistene uralkodni fog. A táncosok kéztartásának (skt: *mudrā*, t: *phyag-rgya*) különös jelentősége van. A kéztartások használatának az eredeti célja, hogy segítsék az istenségek *mantrák* (skt: *mantra*, t: *sngags*) általi megidézését. Minden egyes kéztartás egy-egy gondolati tartalom szimbolikus megjelenítése.¹⁸ A táncjelenetek között hosszas szünetet tartanak a szerzetesek, ami a szereplők áttöltéséhez és felkészüléséhez kell. A szünetekben gyakran felbukkan egy öregembert megjelenítő maszkos, aki azokat a nézőket – ma elsősorban a turistákat – utasítja rendre, akik illetlenül nyújtott lábbal ülnek, vagy más nem odaillő dolgot csinálnak, másfelől pénzt gyűjt a kolostor fenntartására, javítására. A *csham* laikus nézői a szertartás során hangos tetszésnyilvánítással, fütttyel vagy bekiabálással tarkítják az előadást, akárcsak a középkori népi színjátszásnál. Mindig vannak a *cshamban* tréfás alakok és jelenetek is.

Jama tánca, 1998. Sasul-kolostor (Észak-India), a szerző felvétele.

¹⁷ A szereplők részletesebb leírását lásd Nebesky-Woykowitz 1976: 75–84.

¹⁸ Kelényi – Vinkovics 1995: 26.

A szertartás központi része a *mandala* fő istenének (skt: *śakti*, t: *gtso-bo'i lha*) és kíséretének invokálása. A tibetiek által gyökér-*csham*nak (t: *rtsa-'chams*) nevezett központi része tizenegy elemből áll, s mint Nebesky-Wojkowitz megjegyzi, ez sok hasonlóságot mutat a tantrikus *csö* (t: *gcod* = levágás)¹⁹ rítussal.²⁰ A gyökér-*csham* középpontjában az áldozati bábu, azaz *pam* (t: *am* vagy *ling-ga*) áll.

A mágikus kézmozdulatokkal és különböző szertartási tárgyakkal hosszasan végrehajtott tánc közbeni mozzanatok, fokozzák a feszültséget a rituális gyilkosság előtt. Az előadás csúcspontja, azaz a katartikus rész a fekete kalaposok (t: *zhwa-nag*) azon jelenete, amely az áldozati figura feláldozásával zárul.²¹ Ezt a fekete kalapos táncosok vezetője végzi el a varázstörével (t: *phur-bu*, skt: *kīla*). Ebben a táncban a fekete kalaposok már a buddhizmusra áttért *bön* varázslókat szimbolizálják. Az elpusztított térsztafigurát végül a táncmester távolítja el a színről, s a kolostor melletti lakatlan területre viszi azt. A *csham* rituálé is, mint minden más buddhista szertartás, az érdemek felajánlásával fejeződik be, amelyre egy meditáció szolgál, annak is az utolsó szakasza, a *thuncam* (t: *thun-mtshams*).

Az egyszerű néző számára a *csham*tánc megnyugvást jelent, hiszen újra helyreállt a világrend. Másfelől a misztériumtánc közönsége az előadás segítségével megtapasztalhatja azt az átalakulást, amelyet a buddhista tanítás minden ember számára hirdet. A gyakorlók számára pedig erőteljes motivációt jelenthet a megszabadulás felé vezető ösvényen.

A cikkben használt rövidítések:

m: mongol

p: páli

skt: szanszkrit

t: tibeti

Hivatkozott művek jegyzéke

Eckhart mester 1993. *Útmutató beszédek*. Budapest: T-TWINS.

Eliade, M. 1987. *A szent és a profán*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Forman W. – Rinschen B. 1967. *Lamaistische Tanzmasken*. Leipzig: Kochler & Amelang.

Kelényi B. – Vinkovics J. 1995. *Tibeti és mongol tekercsképek*. Budapest: Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeum.

Nebesky-Wojkowitz, R. de. 1947. *Die tibetische Bön-Religion*, Wien, Archiv für Völkerkunde. 2: 26–68.

Nebesky-Wojkowitz, R. de. 1976. *Tibetan Religious Dances/Text and Translation of the 'Chams yig*. Hague – Paris: Mouton.

Nebesky-Wojkowitz, R. de. 1998. *Oracles and Demons of Tibet*. New Delhi: Paljor Publications.

Otto, R. 1997. *A szent*. Budapest: Osiris Kiadó.

19 A csö során a gyakorló számos előkészítő gyakorlat után azt tapasztalja, hogy a tudata a fejtetőn keresztül elhagyja a testét, majd egy dákiní holdsarló alakú késével levágja a fejének tetejét. Ezután ebbe a koponyacsészébe beleteszi a feldarabolt test többi részét,

és forralni kezdi. A jógi feldarabolt testrészei és a vére nektárrá válik, amit az istenek és démonok felfalnak.

20 Nebesky-Wojkowitz 1998: 103.

21 Nebesky-Wojkowitz 1998: 108.

- Scheidegger, D. A. 1988. *Tibetan Ritual Music*. Zürich: Tibetan Institut Rikon.
- Vajramala. 1996. *Istenség-jóga a vadzsrajána buddhizmusban*. Budapest: Buddhista Misszió.
- Uhlig, H. 1995. *Tibet. Egy rejtélyes ország kitárja kapuit*. Budapest: Dunakönyv Kiadó

További irodalomjegyzék

- Nebesky-Wojkowitz, R. de. 1951. *Ancient Funeral Ceremonies of the Lepchas*. Lucknow: Eastern Antropologist 5(1): 27–39.
- Szathmári B. 2000. *A tibetiek szakrális tánca, a csham*. Budapest: Új Keleti Szemle 2(1): 24–25.
- Tsultem, N. – Bayanrsaikhan, D. 1989. *Mongolian Sculpture*. Ulan-Bator: State Publishing House.
- Waddel, L. A. *A rejtelmes Lhasza*. Budapest: Lampel R.